

Zbigniew Ostrach

*Akademia Nauk Stosowanych
w Nowym Sączu*

Warunki skuteczności dydaktycznej wycieczki szkolnej

Streszczenie

Wycieczki szkolne stanowią doskonałą formę pracy nauczyciela z uczniami, wspomagającą proces edukacji. Dzięki nim przyswajanie nowej lub zdobytej wcześniej wiedzy staje się dla nich o wiele bardziej interesujące i efektywne. Wycieczki szkolne tym się różnią od innych, że mają wyraźnie określone cele dydaktyczne i przygotowaną formę realizacji, zależną od zakresu opracowywanych na niej treści. Aby wycieczka mogła spełniać walory dydaktyczne i wychowawcze, powinna być zorganizowana i przeprowadzona w sposób dokładny i precyzyjny. Ponieważ jest to forma zajęć dydaktycznych odbywających się poza szkołą, zobowiązuje to nauczyciela – organizatora wyjazdu do rzeczowego, merytorycznego i metodycznego jej przygotowania. Skuteczność wycieczki można odnieść do powiązania zdobytej na niej wiedzy z programem nauczania i bezpośrednim wykorzystaniem jej walorów w czasie zajęć lekcyjnych. Realizacja tego elementu organizacyjnego czyni wycieczkę ważnym narzędziem procesu dydaktyczno-wychowawczego realizowanego przez szkołę.

Słowa kluczowe: wycieczka, dydaktyka, forma zajęć, organizacja wycieczki, skuteczność wycieczki

Conditions for the Educational Effectiveness of a School Trip

Abstract

School trips are an excellent form of teacher-pupil interaction that supports the educational process. It makes the acquisition of new or previously acquired knowledge much more interesting and effective for pupils. School trips differ from other trips in that they have clearly defined educational goals and their prepared form of implementation is dependent on the scope of the content developed during the trip. In order for a trip to fulfill its educational and teaching values, it should be organized and carried out in a thorough and precise manner. Since it is a form of educational activities taking place outside of school, it obliges the teacher — the trip organizer — to prepare it in a factual, substantive, and methodical manner. The effectiveness of a trip can be related to the connection between the knowledge gained during the trip and the curriculum and the direct use of its values during lessons. The implementation of this organizational part makes the trip a proper tool for the teaching and educational process carried out by the school.

Keywords: trip, teaching, form of classes, trip organization, trip effectiveness

Wstęp

Wycieczki szkolne stanowią doskonałą formę pracy nauczyciela z uczniami wspomagającą proces edukacji. Forma ta umożliwia uczniom wyjście poza budynek szkoły i doświadczenie im czegoś nowego, co pozostanie w ich pamięci na długo. Wycieczki pełnią różne role w procesie kształcenia. Przede wszystkim stanowią ciekawą formę

poszerzania i utrwalania zdobytej wiedzy na zajęciach lekcyjnych. Podczas ich trwania uczniowie mogą na własne oczy zobaczyć omawiane przez nauczycieli zabytki, krajobrazy, pomniki itp. Dzięki temu przyswajanie nowej lub zdobytej wcześniej wiedzy staje się dla uczniów o wiele bardziej interesujące i efektywne. Zupełnie inną możliwością, którą prowokuje wycieczka, jest możliwość pochwalenia się kolegom, rodzicom i nauczycielom różnymi ciekawostkami i artefaktami zdobytymi podczas wyjazdów. Dzięki temu u uczniów wzrasta samoocena, która zwiększa chęć uczestniczenia w kolejnych wyjazdach, co z kolei przekłada się na jeszcze bardziej wzmoczoną aktywność poznawczą. Ta forma aktywności szkolnej uczniów sprzyja zawieraniu nowych i wzmacnianiu starych przyjaźni pomiędzy samymi uczniami, jak również przyczynia się do zmniejszenia bariery komunikacyjnej pomiędzy nauczycielami a uczniami.

Celem prezentowanego opracowania jest zapoznanie obecnych i przyszłych nauczycieli z problematyką organizacji i przygotowania wycieczki, tak aby wypełniała ona przypisaną jej rolę dydaktyczną. Problem prezentowanych treści zawiera się w pytaniu: *na jakie kwestie należy zwrócić uwagę, aby wycieczka była skuteczną formą prowadzenia zajęć dydaktycznych?* Procedura badawcza oparta była na modelu badań jakościowych z wykorzystaniem techniki analizy tekstów (Guziuk, 2005, s. 19).

Od wielu lat kolejni odpowiedzialni za edukację ministrowie obiecują ograniczenie w podstawie programowej treści teoretycznych, które uczeń będzie musiał przyswoić podczas edukacji szkolnej. Jednak sam czas realizacji procesu edukacji ma nie ulec zmianie. A zatem będzie wzrastała rola różnych, także pozaklasowych, form edukacji, do których zalicza się wycieczkę.

1. Pojęcie „wycieczki”

Wyprawa poza plac szkolny pozostaje doskonałą i niebanalną formą procesu nauczania – uczenia się. Pozwala na przeżycie czegoś wyjątkowego, pozostającego często w pamięci uczestników przez wiele lat. Wycieczką jest w zasadzie każdy rodzaj wyjścia poza budynek szkoły, bez względu na rodzaj przemieszczania się i czas trwania. Wycieczka szkolna kończy się w momencie, gdy uczeń z powrotem przekracza próg szkolny i później odbierają go rodzice. Aby wycieczkę zakwalifikować jako wyprawę dydaktyczną, musi ona jednak zakładać ściśle określone cele i zaplanowane do ich realizacji formy aktywności uczniów.

W dawnej literaturze pedagogicznej wycieczkę rozumiano jako dłuższą wędrówkę w pobliżu miejsca zamieszkania, umyślnie przez kogoś zorganizowaną. Definiowano ją jako zbiorową wyprawę zaplanowaną w celu zespołowego zaznajomienia się ze środowiskiem w najbliższym lub położonym nieco dalej otoczeniu, w kraju lub za granicą. Miała ona być przygodą pozwalającą odbiec od monotoności, dzięki której organizm odpoczywa od trudnych, a zarazem wyczerpujących codziennych problemów. W późniejszych jej określeniach dodano, że jej misję należy realizować według ustalonego wcześniej planu, za który odpowiedzialny powinien być kierownik wycieczki (Korus, 2008, s. 513). Wycieczka szkolna ma jeszcze więcej uwarunkowań (Goźlińska, 2009, s. 7). Za wycieczkę szkolną uznaje się wyjście z uczniami,

które zostało wcześniej zaplanowane, dzięki czemu zostają zrealizowane tematy zajęć programowych. Jest nią zaplanowane, świadome i założone wyjście z budynku szkoły z konkretnym ustalonym celem (Denek, 2011, s. 200). W swoim głównym zamierzeniu wycieczka ma umożliwić uczniom poznanie świata i różnych jego tajemnic.

Wycieczki szkolne tym się różnią od innych inicjatyw szkolnych (wspominałem już o tym), że posiadają wyraźnie określone cele dydaktyczne i przygotowaną formę realizacji zależną od wcześniej ustalonej trasy, którą pokonuje się pieszo lub różnego rodzaju środkami transportu (Denek, 2006, s. 5). Zakłada się więc, że jest nią prze-myślane, świadome i zorganizowane wyjście lub wyjazd uczniów poza budynek szkoły w celu zrealizowania z nimi zamierzonego wcześniej planu dydaktyczno-wychowawczego, a w szczególności zaznajomienia uczniów z elementami krajoznawstwa. Owa definicja odnosi się też do wypraw uczniów z nauczycielami, stanowiących formę pracy dydaktyczno-wychowawczej, dzięki której uczniowie zdobywają wiele informacji na temat środowiska lokalnego, regionu zamieszkania, własnego kraju bądź też krajów obcych. Dzięki wycieczkom lepiej poznaje się aspekty dotyczące czasów pradawnych, geograficznych, gospodarczych, etnicznych, a także moralnych (Okoń, 2004, s. 469).

Prezentowane określenia wycieczki szkolnej w zasadzie mają wspólne kryterium, które bezwzględnie musi zostać spełnione, aby wycieczka miała charakter dydaktyczny. Jest nim zaplanowanie jej przebiegu i skrupulatne określenie celów pożądaných na niej do osiągnięcia przez uczniów w niej uczestniczących.

2. Rodzaje i funkcje wycieczek

Pierwszą próbę uporządkowania taryfikacji wycieczek szkolnych podjął w 1985 roku Tadeusz Łobożewicz. Wyróżnił on:

- *wycieczki-lekcje*: rozumiane jako ćwiczenia w ramach różnych przedmiotów nauczania, które mogą się odbywać w niewielkiej odległości od szkoły i trwać od 1 do 2 godzin;
- *wycieczki interdyscyplinarne*: stanowiące taką formę pracy szkoły, która integruje wiedzę uczniów z kilku przedmiotów nauczania jednocześnie oraz scala wszystkie formy oddziaływania wychowawczego szkoły;
- *wycieczki krajoznawcze*: organizowane dla potrzeb edukacyjno-wychowawczych pojedynczych treści nauczania, trwające przez cały dzień, mogące mieć charakter rozrywkowy, popularnopraktyczny lub naukowy;
- *wycieczki turystyczno-krajoznawcze*: głównym ich celem jest wyprawa, regeneracja, odprężenie uczniów z uwzględnieniem celów poznawczych, obejmujących teren całego kraju; ich realizacja może się także odbywać w okresie ferii zimowych lub wakacji letnich (Łobożewicz, 1985).

Przedstawiony podział uznawał włączanie wycieczek w proces edukacji uczniów, gdyż łatwo w nim było dostrzec związek realizowanych form krajoznawczych i turystyki z zadaniami dydaktycznymi wypełnianymi podczas lekcji. Późniejsze reformowanie systemu edukacji w Polsce kładło nacisk na wykorzystanie wycieczek w edukacji szkolnej, czyniąc z nich bardzo ważną formę pracy dydaktycznej nauczyciela

z uczniami, co wśród teoretyków kształcenia bywa obecnie wyraźnie podkreślane (Bereźnicki, 2007, s. 347-349; Sufa, Winiarczyk-Raźniak, 2020, s. 230; Warzocha, 2021, s. 123-124). Współczesna dydaktyka zakłada, że wycieczki szkolne umożliwiają niebanalne i nowoczesne przyswajanie wiedzy w sposób przyjemny i atrakcyjny. Są pozytywnie odbierane przez dzieci, młodzież oraz starszych (Denek, 2011, s. 200). Najprostsza klasyfikacja wycieczek szkolnych rozróżnia tylko dwa ich typy:

- zajęcia poza terenem szkoły: wędrowki naukowe (dotyczące nauczania wszystkich przedmiotów). Opierając się na nich, można wyróżnić dwie typologie: humanistyczne (wyprawy do bibliotek, muzeów) oraz przyrodnicze (wyprawy do laboratoriów, ogrodów zoologicznych i innych);
- wycieczki rekreacyjno-rozrywkowe: mające charakter regeneracyjno-ruchowy (Kapciak, 2015, s. 13).

W zależności od przyjętego wskaźnika wycieczki szkolne dzieli się według różnych kryteriów:

- kryterium liczby uczestników; mogą to być wycieczki: zespołowe i indywidualne; zespołowe są dominującą formą w procesie kształcenia, jak i w działalności
 - krajoznawczo-turystycznej; dzieci, które uczestniczyły w tego typu wycieczkach, z przyjemnością uczestniczą później w wyjazdach indywidualnych lub w towarzystwie osób bliskich;
 - indywidualne formy są bardzo rzadko stosowane w edukacji szkolnej, gdyż z natury pozostają bardziej kosztowne niż formy zespołowe; wykorzystuje się je najczęściej jako uzupełnienie lub rozszerzenie zajęć fakultatywnych realizowanych przez uczniów, którzy przygotowują się do różnych szczebli konkursów lub olimpiad przedmiotowych, zawierających w swoich zakresach programowych znajomość szczegółowych opisów pewnych artefaktów, o których wiedza w dostępnych podręcznikach może być zbyt zdawkowa;
- kryterium tematycznego; mogą być wycieczki:
 - przyrodnicze (mające na celu dostrzeganie piękna otoczenia, krajobrazów, rezerwatów przyrody, parków narodowych itp.);
 - geograficzne (dotyczą wyjazdów do różnych zakątków Polski lub zagranicy),
 - historyczne (mające na celu zwiedzanie różnego rodzaju zabytków, wystaw, zbiorów dzieł sztuki);
 - sportowe (połączone z wyjazdem dzieci na obozy sportowe lub udziałem w zawodach i imprezach sportowych);
 - plastyczne (w ich trakcie odbywa się odwiedzanie muzeów, galerii i wystaw, pozwalających uczniom dostrzec piękno i estetykę, którą proponują autorzy obrazów lub wystawianych eksponatów);
 - kulturalno-oświatowe (mające na celu poznawanie ośrodków kultury i oświaty, a także filmów i sztuk teatralnych o wybranej tematyce najczęściej odnoszącej się do środowiska społeczno-przyrodniczego);
 - okolicznościowe (mają na celu wyjazdy na różnego rodzaju akcje społeczne, festyny itp.);
 - patriotyczne (ich głównym celem jest udział w ważnych dla kraju czy środowiska wydarzeniach rocznicowych lub zapoznanie dzieci z ich historią);

- kryterium, czyli rodzaj transportu; mogą to być wycieczki: piesze, autobusowe, rowerowe, kajakowe i samochodowe (Denek, 2011, s. 210);
- kryterium czas trwania; wycieczki mogą być: krótkotrwałe i dłuższe; to niebywale ważna kwestia, ponieważ wywiera ona istotny wpływ na przygotowanie wycieczki i jej koszty;
 - wyjazdy krótkotrwałe to podróże lub nawet krótkotrwałe wyjścia ze szkoły, które mogą być realizowane przez w zależności od zakresu tematycznego od kilkunastu minut do kilku godzin w trakcie jednego dnia nauki, lub weekendowe, mające w swojej intencji obserwację wybranego obiektu lub zapewnienie uczestnikom odpoczynku powiązanego z zapoznaniem się z atrakcjami znajdującymi się w najbliższym otoczeniu (Adamek, 2010, s. 113). Uczestnicy mogą brać udział podczas ich trwania w różnego rodzaju spacerach, ogniskach, grach terenowych, jednak gdy pogoda nie sprzyja, organizuje się wtedy zajęcia w przygotowanej wcześniej świetlicy, przy różnego rodzaju grach planszowych i konkursach. Tego typu wycieczki stanowią wysmienite przygotowanie uczniów do dłuższych wyjazdów, nawet kilkudniowych;
 - wyjazdy dłuższe to najczęściej wycieczki krajoznawczo-turystyczne, których celem jest przemieszczanie się i rekreacja. Bierze się w nich głównie pod uwagę cel integracyjny, przejazdy do różnych miejsc, wędrowkę, wysiłek fizyczny połączony z rekreacją. Nie zapomina się przy tym o celach dydaktyczno-wychowawczych z konkretnych przedmiotów realizowanych w szkole. Wyjazdy dłuższe mogą trwać kilka dni, nawet w dniach wolnych od zajęć szkolnych. Udział w nich bywa zalecany, ale pod żadnym warunkiem nie może być egzekwowany karą. Do tego typu wyjazdów zalicza się także udział w tzw. zielonych lub białych szkołach.

Wycieczki organizowane w szkole i wpisujące się w schemat procesu nauczania – uczenia się muszą mieć jasno wytyczony cel dydaktyczny. W ich nomenklaturze można wyróżnić:

- wycieczki rozpoznawcze: są nimi przechadzki po okolicy, podczas których nauczyciel prowadzi konwersację z uczniami. Dzięki temu może się dowiedzieć, na ile i w jakim stopniu uczestnicy znają zwiedzany teren i opracowywaną tematykę;
- wycieczki poznawcze: na takich wycieczkach uczestnicy przyswajają nową wiedzę. Zaplanowane są one zazwyczaj na początku jakiegoś działu z programu, aby wprowadzić uczniów w nowy temat zajęć;
- wycieczki pogłębiające: służą rozwijaniu i pogłębianiu wiadomości opanowanych już przez uczniów, a także pomagają w wypełnianiu luk powstałych podczas realizowania materiału na wycieczkach poznawczych;
- wycieczki porównawcze: zazwyczaj przeprowadzane są pod koniec cyklu dydaktycznego. Określa się w czasie ich trwania zalety i atrybuty w danym dziale nauczania i je porównuje;
- wycieczki podsumowujące: odbywają się przeważnie po zakończeniu każdego działu. Dają możliwość powtórzenia wycieczki, która najbardziej przypadła uczniom do gustu, i przeprowadzenie jej w odmienny i oryginalny sposób (Jakowicka, 1982, s. 127 za: Parlak, 2009/2010, s. 11).

Każda z wycieczek realizowanych przez nauczyciela w trakcie procesu nauczania – uczenia się powinna wypełniać funkcje, które będą decydować o jej wartości dydaktycznej. Wyróżnia się więc funkcje:

- poznawczą: dotyczy ona zdobywania różnych informacji w warunkach naturalnych;
- kształcącą: polegającą na poszerzaniu kompetencji koniecznych do stwarzania nowych wyobrażeń, formowania i rozwijania pojęć;
- wychowawczą: wyrażającą się w kształtowaniu i wyrabianiu postawy społeczno-moralnej, a także wdrażaniu uczestników do świadomego i logicznego dysponowania czasem, planowania i kształtowania zaradności życiowej;
- motywacyjną: jej efektem jest kształtowanie postawy odkrywcy, zachęcanie do kreatywności i rozwijanie zainteresowań uczniów (Kupisiewicz, Kupisiewicz, 2009, s. 195).

Aby wycieczka mogła spełniać walory dydaktyczne i wychowawcze, powinna być zorganizowana i przeprowadzona w sposób dokładny i precyzyjny. Ponieważ jest to forma zajęć dydaktycznych odbywających się poza szkołą, zobowiązuje to nauczyciela do rzeczowego, merytorycznego i metodycznego jej przygotowania (Parlak, 2009/2010, s. 11).

3. Organizowanie wycieczki szkolnej

Proces przygotowania i realizowania wycieczek wymaga od nauczycieli sporego zapału, werwy, pomysłowości, a także doświadczenia psychopedagogicznego (Dynek, 2011, s. 199). Aby wycieczki nie były tylko kilku godzinami lub dniami spędzonymi poza budynkiem szkoły, trzeba je odpowiednio zorganizować. W efekcie mają pozwolić one uczniom przeżyć niesamowite przygody, poznać ciekawe zjawiska dotyczące treści programowych z różnych przedmiotów, a także poszerzać wiedzę krajoznawczo-turystyczną. Rekomendacją względem rodzaju wycieczki i jej tematu powinien być wiek uczniów, problematyka zadań realizowanych na wycieczce oraz chęć zastosowania wybranych metod (z uwzględnieniem metod aktywizujących) i form pracy z uczestnikami.

W organizacji wycieczki szkolnej wyróżnia się kilka etapów działań, na które składają się: a) odpowiednie przygotowanie planu, środków finansowych i dokumentacji, b) przygotowanie merytoryczne uczniów do wycieczki, c) przeprowadzenie wycieczki oraz d) wykorzystanie doświadczeń zdobytych na wycieczce w działalności dydaktyczno-wychowawczej (Jachimowicz, Tomasiak, 2015, s. 74). Każdy z tych etapów jest równie ważny, aby wycieczka przebiegła w sposób właściwy i najbardziej efektywny (Drogosz, 2016, s. 25). Wiedza i umiejętności zdobywane przez dzieci podczas wycieczki szkolnej zależą od jej celu, precyzyjnie przygotowanego planu, omówienia zadań dla uczniów, dbałości o formalną dokumentację, jak również zapewnienia bezpieczeństwa uczestnikom. Zanim dojdzie do wyjazdu, wychowawca wraz z uczniami i w porozumieniu z ich rodzicami lub opiekunami prawnymi oraz dyrektorem szkoły powinien ustalić termin, czas trwania wycieczki i ewentualny zgodny do zaakceptowania przez rodziców przedział finansowy kosztów wyjazdu. Potem należy przygo-

tować plan jej przebiegu i ustalić środek transportu. Jeżeli zajdzie potrzeba, należy zadbać o dodatkowych opiekunów do pomocy w trakcie jej przebiegu i wybrać jej kierownika. Przed samą wycieczką ważne jest sporządzenie listy uczestników wycieczki i przekazanie jej dyrektorowi szkoły wraz z kartą wycieczki i oświadczeniami opiekunów o wzięciu na siebie odpowiedzialności prawnej za opiekę nad uczestnikami w trakcie całego wydarzenia. Uczniowie muszą mieć pisemną zgodę od rodziców na udział w wyjeździe. Zgodę na zorganizowanie wycieczki wyraża dyrektor szkoły, zatwierdzając kartę wycieczki, której format szczegółowo określa załącznik do Rozporządzenia Ministra Edukacji z dnia 25 maja 2018 r. (Dz.U. 2018, poz.1055). Te dzieci, które nie będą brały udziału w wycieczce, powinny mieć zapewnioną podczas jej trwania opiekę ze strony szkoły (Parlak, 2009/2010, s.12).

Zaplanowanie wycieczki: celu i miejsca wycieczki, czasu jej trwania, środków lokomocji, sposobów spożywania posiłków, przypuszczalnych kosztów i niezbędnego ekwipunku, jest ustaleniem dla grupy osób. Aby dokładnie i jasno sprecyzować owe cele, określić zagrożenia bezpieczeństwa i merytoryczną wartość dydaktyczną wycieczki, osoba będąca organizatorem powinna – o ile to możliwe – sama najpierw poznać teren, na który się wybiera, następnie dokonać wyboru zjawisk, przedmiotów i obiektów do obserwacji. Jeżeli miejscem wycieczki jest zakład lub urząd, nauczyciel powinien znać to miejsce i specyfikę jego funkcjonowania oraz nawiązać kontakt z osobą, która zapewni bezpieczne poruszanie się po jego przestrzeni. Taka zależność ułatwi opracowanie dokładnego planu wycieczki i osiągnięcie zamierzonego celu. Następnie należy dokładnie zaplanować datę i godzinę wyjścia lub wyjazdu oraz powrotu, wyznaczyć kierownika i opiekunów wycieczki, dokonać ubezpieczenia uczestników od wypadku. Prace przygotowawcze trzeba rozpocząć z dużym wyprzedzeniem, z tego względu, że np. wycieczki do instytucji wymagają wcześniejszych ustaleń i uzgodnień z osobami zarządzającymi nimi odnośnie do zwiedzania obiektu. Pozwolenie można uzyskać poprzez wysłanie listu intencyjnego napisanego przez uczniów klasy. Zredagowanie prośby jest przykładową formą zaangażowania uczestników, pozwalającą im poczuć się współautorami wycieczki. Ustalenie szczegółowego planu oraz regulaminu wycieczki i zapoznanie dzieci z przepisami, jakie będą na niej obowiązywać, to niezbędny element każdego planowania (Bielski, 2007, s. 24). Do scenariusza wycieczki warto mieć przygotowane jakieś dodatkowe pomysły. Ponieważ może wyniknąć sytuacja, że podczas wyjazdu zacznie padać deszcz, a w planie miało się odbyć np. ognisko (Badziukiewicz, Sałasiński, 2005, s. 199-200). W takich wypadkach wspomniałym pomysłem jest organizowanie w czasie wyjazdów różnych śpiewów, piosenek, gier i konkursów, dzięki czemu dzieci będą miały możliwość odprężenia się, odskocznici od codziennych zajęć a także lepszej integracji. Poprzez przeprowadzanie quizów i zagadek np. o miejscu, w którym uczniowie się znajdują, poszerzą oni wiedzę o zwiedzanym obszarze w sposób atrakcyjny, interesujący i ekscytujący. Elementem urozmaicającym mogą być nagrody w formie książek, atlasów i gier edukacyjnych.

Należy pamiętać, że wycieczka jest aktem twórczym nauczyciela, uczestników i złożonej sytuacji środowiska, więc jeśli jakieś miejsce czy zjawisko spodoba się szczególnie uczniom, warto zarządzić dodatkowy postój, aby np. uczniowie nasycali się

widokiem tęczy, zachodu słońca czy kluczem odlatujących ptaków (Bielski, 2007, s. 27). Dla odmiany częste zmiany w harmonogramie dnia i zaniedbanie dyscypliny czasowej wprowadza bałagan i wnosi poczucie braku organizacji. Przestrzeganie ram czasowych uczy młodych ludzi panowania nad czasem oraz formuje dobre nawyki dyscypliny zachowania się (Drogosz, 2009, s. 143).

Planując koszty wyjazdu, nauczyciel organizujący wycieczkę powinien mieć wyobrażenie, a) jaka kwota finansowa będzie do zaakceptowania przez rodziców lub opiekunów finansujących wycieczkę uczniów, b) które koszty wycieczki są bezwzględnie konieczne do jej realizacji i c) czy na jakieś atrakcje lub wydarzenia uda się pozyskać sponsorów zewnętrznych. Po pomyślnym zakończeniu tego etapu przygotowań nauczyciel powinien zadbać o przygotowanie merytoryczne uczniów:

- wspólnie z klasą ustalić cel wycieczki;
- przeprowadzić zajęcia, które będą zawierały problematykę wycieczki;
- omówić regulamin wycieczki ze szczególnym uwzględnieniem zasad bezpieczeństwa;
- wspólnie z uczniami zastanowić się nad sposobami gromadzenia informacji zdobywanych podczas wycieczki.

Każda wycieczka musi mieć kierownika. Kierownikiem wycieczki może być odpowiednio przeszkolony nauczyciel mający ukończony kurs kierowników wycieczek, jak również inna osoba pełnoletnia wskazana przez dyrektora szkoły. Jednak mając na uwadze bezpieczeństwo uczestników wyjazdu, nie może to być osoba, która nie posiada odpowiednich kwalifikacji do przeprowadzenia tej formy zajęć. Do obowiązków kierownika wycieczki należy:

- zaplanowanie i zapoznanie uczestników i dyrektora szkoły z programem i harmonogramem wycieczki, podanie telefonów do miejsc zakwaterowania;
- opracowanie programu i regulaminu wycieczki;
- zaznajomienie uczestników z zasadami bezpieczeństwa;
- przydzielenie zadań opiekunom do przeprowadzenia sprawnie i bezpiecznie wycieczki;
- zaopatrzenie się w apteczkę pierwszej pomocy;
- zaplanowanie transportu, żywienia i noclegów dla uczestników, jeśli jest taka potrzeba;
- przygotowanie planu finansowego, rozporządzanie finansami, dokonanie rozliczenia po zakończeniu wycieczki;
- przydzielenie zadań uczestnikom;
- zapewnienie opieki i bezpiecznej realizacji programu i regulaminu wycieczki;
- kontrolowanie przebiegu wycieczki;
- tworzenie archiwum wycieczki;
- wykonanie raportu z wycieczki;
- zawiadomienie dyrektora szkoły o ewentualnych wypadkach, które odbyły się podczas wyjazdu (Drogosz, 2016, s. 21-22),

Zadaniem kierownika, oprócz realizacji programu poznawczego i wychowawczego, musi być ciągle kontrolowanie przestrzegania przepisów oraz regulaminu wycieczki oraz wykonywanie obowiązków związanych z realizacją zadań rzeczowych,

takich jak dopełnianie formalności przy usługach czy opłacaniu rachunków (Gołaszewski, Paterka, Wieczorek, 2004, s. 31).

Osobną bardzo ważną kwestią związaną z organizowaniem wycieczki szkolnej pozostaje dobór liczby uczniów przypadających na jednego opiekuna. Kwestię tę reguluje Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 marca 2016 r. w sprawie wypoczynku dzieci i młodzieży (Dz.U. 2016, poz. 452). Zapisy w nim zawarte precyzyjnie informują, że pod opieką jednego wychowawcy liczba uczestników wypoczynku może wynosić maksymalnie 20 osób. W przypadku, gdy w skład grupy wchodzi dzieci do 10. roku życia, jeden opiekun może mieć nie więcej niż 15 osób do nadzoru. Do opiekunów nie powinno się zaliczać kierowcy, pilota i przewodnika wycieczki. Rozporządzenie nie określa liczby opiekunów na wycieczkach rowerowych, górskich i innych formach kwalifikowanych jako turystyka specjalistyczna. W tym przypadku organizator wycieczki musi każdorazowo indywidualnie określić liczbę opiekunów, biorąc pod uwagę udokumentowane różne uwarunkowania sprawnościowe uczestników. W razie wątpliwości co do zapewnienia bezpieczeństwa uczestnikom takiego wyjazdu lepiej z niego zrezygnować i zastąpić go formą bezpieczniejszą.

Opiekun wycieczki szkolnej, którym powinna być osoba posiadająca przygotowanie pedagogiczne, ma podczas wyjazdu szereg obowiązków określonych prawnie:

- sprawuje opiekę nad powierzonymi mu uczniami;
- współdziała z kierownikiem wycieczki w zakresie realizacji programu wycieczki i przestrzegania jej regulaminu;
- sprawuje nadzór nad przestrzeganiem regulaminu wycieczki przez uczniów, ze szczególnym uwzględnieniem zasad bezpieczeństwa;
- nadzoruje wykonywanie zadań przydzielonych uczniom;
- wykonuje inne zadania zlecone przez kierownika wycieczki (Dz.U. 2018, poz. 1055, §11)

Po zakończonej wycieczce należy ją odpowiednio podsumować w aspekcie dydaktycznym i wychowawczym. Polega to na:

- sprawdzeniu, na ile została przyswojona i zsyntezowana wiedza zdobyta przez uczniów;
- zweryfikowaniu stopnia aktywności dzieci podczas wycieczki w rozwiązywaniu problemów dydaktycznych;
- przeanalizowaniu wychowawczej strony wycieczki, tj. określeniu podporządkowania się opiekunom podczas wyjazdu, dokonaniu oceny współdziałania w zespole, udzielaniu pomocy itp. (Parlak, 2009/2010, s. 12).

Urozmaicheniem podsumowującego spotkania może być przedstawienie kroniki wyjazdu czy przygotowanej wcześniej gazetki ze zdjęciami z wyjazdu. Warto też nagrodzić i wyróżnić dzieci, które aktywnie brały udział podczas wycieczki, wykazywały zainteresowanie, pomoc i pracę w zespole (Jachimowicz, Tomasik, 2015, s. 74). Wycieczka powinna być odnotowana w dzienniku lekcyjnym i szkolnej lub klasowej kronice. Niewątpliwie najważniejszą formą podsumowania wycieczki jest powiązanie zdobytej wiedzy z programem nauczania i bezpośrednim wykorzystaniem jej w czasie zajęć lekcyjnych. Tak naprawdę dopiero realizacja tego elementu organizacyjnego

czyni wycieczkę skutecznym narzędziem procesu dydaktyczno-wychowawczego realizowanego przez szkołę (Drogosz, 2009, s. 143-144).

Zakończenie wycieczki obejmuje również sporządzenie rozliczenia finansowego przez kierownika eskapady. Polega ono m.in. na udokumentowaniu rachunkami i biletami wstępu wszystkich wydatków. Podsumowując wycieczkę, należy napisać z niej sprawozdanie, które powinno zawierać realizację jej harmonogramu, uwagi i wnioski o wykorzystaniu zdobytej wiedzy na lekcjach oraz przedstawienie podstawowych wiadomości o zwiedzonym regionie (Gołaszewski, S. Paterka, A. Wiczorek, 2000, s. 36).

4. Trudności związane z organizacją i przeprowadzaniem wycieczek szkolnych

Trudności związane z organizowaniem i przeprowadzaniem wycieczek dzielą się na dwie grupy. Pierwszą z nich stanowią te związane z nauczycielem, drugą są trudności wynikające z zachowania się uczniów. Nauczycieli biorących udział w wycieczkach można podzielić na trzy grupy:

- rozważnych zwolenników, którzy uczestniczą w wyjazdach chętnie i dają z siebie wszystko, aby chwile spędzone poza szkołą były dla uczniów źródłem nowych informacji;
- bezwzględnych przeciwników – nie organizują różnego rodzaju wyjazdów ani w nich nie uczestniczą, są wobec nich obojętni;
- entuzjastów takich wyjazdów – interesują się wycieczkami, poszerzają swoją wiedzę, przy czym dzielą się nią z innymi (Jankowski, 2007; za: Denek 2011, s.199).

O ile entuzjaści i rozważni uczestnicy są w stanie przygotować i przeprowadzić pod pewnymi warunkami wycieczkę, o tyle przeciwnicy ich organizowania stanowią nieraz przeszkodę, która zniweczy prace przygotowawcze osób chcących wzbogacać wycieczkami proces nauczania – uczenia się. Niektórzy nauczyciele często wzbraniają się przed organizowaniem wycieczek w procesie edukacji, ponieważ wymaga to dodatkowego czasowego zaangażowania się i pomysłowości. Takiego rodzaju wyjścia są czasochłonne w przygotowaniu i realizacji w porównaniu z zajęciami odbywającymi się w szkole. Dodatkowo wielu nauczycieli nie orientuje się, jak takie wyprawy organizować, przeprowadzić, a także streścić i wyciągnąć wnioski przydatne w procesie kształcenia. Może to mieć również związek z ich odpowiedzialnością prawną, finansową i etyczną (Gruszka, 2002; za Denek, 2011, s. 202).

Prowadzenie nauczania wykorzystującego wycieczkę, choć na pozór wydaje się proste, w praktyce jest o wiele trudniejsze niż przekazywanie wiedzy w klasach lekcyjnych. Od opiekunów na wycieczkach oczekuje się zrozumienia i umiejętności radzenia sobie w każdej, czasami nietypowej, sytuacji. Ich zadaniem pozostaje opieka nad uczniami przez cały czas wyjazdu, a nie tylko – jak to bywa na co dzień – w trakcie zajęć lekcyjnych ustalonych w harmonogramie dnia. Zdarza się też klasa, której trudno jest się zorganizować i podjąć wspólną decyzję co do wyjazdu, co skutkuje brakiem jakichkolwiek klasowych wycieczek. Jeżeli jeszcze natrafi się na nauczyciela

niezbyt chętnego do wyjazdów, to brak porozumienia w klasie jest dla niego świetną podstawą do pozostania obojętnym w stosunku do wypraw (Badziukiewicz, Sałaśński, 2005, s. 196). Łatwiejszą rolę w podejmowaniu decyzji o wycieczkach mają nauczyciele klas I-III. W tych klasach nauczyciel – wychowawca podejmuje decyzję sam w porozumieniu z rodzicami lub prawnymi opiekunami dzieci, więc na ogół stara się, aby nie dochodziło do sytuacji, w których uczniowie zanegują chęć uczestnictwa w wyjeździe.

Drugą grupę trudności związaną z organizowaniem i przeprowadzaniem wycieczek stanowią problematyczne zachowania uczestników. Wynikają one z uwarunkowań dotyczących atrakcyjności zwiedzanych obiektów, uwzględniania upodobań i umiejętności uczestników, zainspirowania i formułowania potrzeb estetycznych, kulturalnych, jak i również umiejętności współpracowania uczniów. Nie wszystkim uczestnikom realizowany program może się podobać, a odwiedzane miejsca mogą się różnić z oczekiwaniami uczniów. Takie sytuacje bywają nieraz przyczyną frustracji wywołującej poczucie nudy. Z nudy na wyjazdach bardzo często powstają nierozsądne pomysły, które mogą zagrażać bezpieczeństwu uczestników. Dla niektórych opiekunów takie wyjazdy są utrapieniem, ponieważ postrzegają je oni jako okazję dla uczniów do zbyt swobodnego, odstającego od szkolnych standardów zachowania. Sami wychowankowie często nie widzą w tym nic złego, wręcz przeciwnie – uważają takie postępowanie na wycieczkach za standard (Dynek 2011, s. 203). Na wyjazdach nic tak nie doskonali wytrwałości i mocnych cech osobowości uczestników, jak radzenie sobie w warunkach trudnych i niecodziennych, wymagających sporego wysiłku. Szczególnie może być to uciążliwe dla dzieci niewdrożonych do podporządkowania się grupie, zorientowanych głównie na spełnianie swoich zachcianek, przyzwyczajonych do beztroskiego i wygodnego życia. Podczas wyjazdów uczniowie często zostają odcięci od wygod cywilizacyjnych. Jeżeli wychowanek większość czasu spędza przed ekranem telefonu, telewizora i komputera, zapomina o tym, że należy do środowiska naturalnego. Nie zdaje sobie sprawy z tego, że przebywanie na świeżym powietrzu z dala od udogodnień cywilizacyjnych ma niesamowicie istotny wpływ na radzenie sobie z problemami, wyładowaniem agresji i złości. Odrębną kwestię stanowią uczestnicy zmuszeni przyjmować lekarstwa o wyznaczonych porach dnia. Nauczyciel – opiekun w takim wypadku powinien być o tym poinformowany i starać się dopilnować, aby dziecko zażyło wyznaczone leki.

Trudnym zadaniem nauczyciela w trakcie wyjazdów jest inspirowanie uczniów do postrzegania uroków okolicy, atrakcyjności widoków, pobudzania fascynacji otoczeniem, zwracania uwagi na kolory obecnej pory roku, obserwowania stylu życia zwierząt, poznawania nietypowych roślin itp. Szczególnie trudno zaabsorbować uwagę uczniów podczas dłuższych przejazdów. W ich trakcie uczestnicy najczęściej spożywają jakieś przysmaki, zanieczyszczając przy tym środek transportu lub przyszkadzając sobie nawzajem w wybranej na czas przemieszczania się aktywności. Opiekunowie grupy muszą uwzględnić w regulaminie wycieczki sprawę pozostawienia po sobie porządku, a niewłaściwe zachowania niwelować różnego rodzaju działaniami dydaktycznymi, absorbującymi uczestników przejazdu.

Najbardziej powszechną i najlepiej sprawdzającą się porą roku na dłuższych wyjazdach jest wiosna. Koniec lata i początkowa jesień to także doskonałe okresy na organizowanie wycieczek. W innym czasie pogoda może zniweczyć zbyt ambitne programy i cele, które nauczyciel zaplanował do realizacji na wycieczce. Trzeba więc mieć to na uwadze, opracowując roczny plan wycieczek także pory roku (Borowska 2005; za: Denek, 2011, s. 201).

Aby nie dochodziło do sytuacji, w których dzieci nie chcą uczestniczyć w wycieczkach szkolnych, należy od początku ich edukacji w placówce rozplanować kategoryzację sekwencji ich przeprowadzania. Trzeba pamiętać o tym, że w pierwszej kolejności zapoznaje się dzieci z pobliskim otoczeniem szkoły, dopiero potem z coraz bardziej odległym (Drogosz, 2009, s. 123). Podczas zajęć poza szkołą zaczyna się od wprowadzania pojęć bardziej ogólnych do szczegółowych, przy czym nastawienie uczniów do wyjazdu powinno z biegiem lat nauki przechodzić od biernego przez czynne do twórczego.

Podsumowanie

Wycieczki szkolne mają ogromne znaczenie w procesie edukacji szkolnej, ponieważ pozwalają w sposób ciekawy pogłębiać wiedzę uczniów. Dzięki poprawnie pod względem rzeczowym, metodycznym i merytorycznym zorganizowanym i przeprowadzonym wyjazdom lub zorganizowanym pieszym wyjściom ze szkoły uczniowie mają możliwość poszerzyć swoje horyzonty myślowe, dotychczasową wiedzę zdobytą na zajęciach, a także wyjść poza przeciętną codzienność szkolną. Odpowiednio przygotowani i zmotywowani do wycieczki uczniowie bardzo chętnie będą w niej uczestniczyć, wykazując zainteresowanie podczas zwiedzania, oglądania, fotografowania eksponatów i nabywania pamiątek. Skorzystanie z możliwości bezpośredniego zobaczenia omawianych podczas zajęć w klasie budowli, zabytków, pomników czy krajobrazów pozwoli na bardziej efektywne i trwałe przyswojenie nowej lub poznanej wcześniej wiedzy i odniesienie się do niej w oparciu o własne spostrzeżenia i doświadczenia. Dzięki organizowaniu wystaw eksponatów przywiezionych z wycieczek zajęcia lekcyjne w klasie zyskają na atrakcyjności i staną się bardziej intrygujące. Uczniowie na ich podstawie mogą wrócić wspomnieniami do odwiedzanych miejsc, przeglądając różnego rodzaju fotografie na tabletach, smartfonach, pocztówkach itp. Poprzez organizowanie w trakcie wyjazdów przez opiekunów różnego rodzaju atrakcji umożliwiających lepsze zapamiętanie i przyswojenie wiedzy istnieje możliwość pozbycia się bariery komunikacyjnej, jaka dość często występuje między uczniami a nauczycielami. Uczestnicy wycieczek bardzo chętnie chwalą się wrażeniami, przeżyciami i pamiątkami przed kolegami i członkami rodziny, opowiadając im ciekawostki z nimi związane. Pozwala to podnieść ich samoocenę i poczucie własnej wartości, gdyż mogą się oni poczuć wyjątkowo, ponieważ nie każdy miał możliwość uczestniczyć w organizowanym wyjeździe. Wszystkie te przymioty były potwierdzone w licznych pracach badawczych (Sufa, Winiarczyk-Raźniak, 2020; Grycaj, Bąblewska, 2017; Janukowicz, 2015; Stawicka, Przysiężna, 2016; Tuszyńska, L. 2005).

Dla realizowanego w szkole procesu nauczania – uczenia się wycieczka będzie miała znaczący charakter, jeżeli przygotowuje się ją i przeprowadzi według metodycznych reguł. Ważne są w nich działania nauczyciela z uczniami poprzedzające wyjazd, jak również aktywności podczas niego i podsumowujące go. Dokładna ich znajomość i przestrzeganie wszystkich powinności pozwolą odnieść sukces mierzony satysfakcją uczniów, organizatorów i rodziców – najczęstszych sponsorów, uczestników wyjazdów. Stosowanie określonych standardów przy organizowaniu i przeprowadzaniu wycieczek czyni je bardzo bezpiecznymi i skutecznymi formami pracy nauczyciela z uczniami. Należy je zatem jak najczęściej organizować.

Zbigniew Ostrach

Autor jest doktorem nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki (specjalność oligofrenopedagogika), adiunktem w Katedrze Pedagogiki i Nauk Społecznych na Wydziale Nauk Społecznych i Sztuki Akademii Nauk Stosowanych w Nowym Sączu. Autor i współautor ponad sześćdziesięciu kilku publikacji w polskich i zagranicznych czasopismach naukowych oraz trzech książek: „Ochrona środowiska i edukacja ekologiczna” (2013), „Społeczno-ekonomiczne determinanty osiągnięć szkolnych uczniów w gminach wiejskich” (2014), „Praca przedszkola – wybrane zagadnienia teoretyczne, praktyczne i organizacyjne” (2016)

Bibliografia

- Adamek, S. (2010). Pedagogiczne aspekty wycieczek szkolnych w edukacji plastycznej. W: M. Kisiel (red.), *Pedagogiczne aspekty rekreacji, turystyki i wypoczynku dzieci i młodzieży w przedszkolu w szkole i poza szkołą*, s. 110-125. Dąbrowa Górnicza: Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej.
- Badziukiewicz, B., Sałasiński, M. (2005). *Vademecum wychowawcy*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Bereźnicki, F. (2007). *Podstawy dydaktyki*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Bielski, J. (2007). Metodyka organizowania wycieczek szkolnych. *Lider*, 7-8 (197-198), 24-27.
- Denek, K. (2006). Wycieczki, które uczą i wychowują. *Nowa Szkoła*, 10 (648), 4-14.
- Drogosz, M. (2009) *Krajoznawstwo i turystyka w szkołach i placówkach oświatowych*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska sp. z o.o.
- Drogosz, M. (2016). Organizacja wycieczki lub imprezy. W: L. Marciniak, E. Piotrowska-Albin (red.), *Organizacja wycieczek szkolnych oraz wypoczynku dzieci i młodzieży, Zeszyt 7, część I*, s. 17-33. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Dz.U. (2016). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 marca 2016 r. w sprawie wypoczynku dzieci i młodzieży*, poz. 452.
- Dz.U. (2018). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 maja 2018 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki*, poz. 1055.
- Gołaszewski, J., Paterka, S., Wieczorek, A. (2004). *Organizacja wycieczek szkolnych, obozów stałych i wędrownych: rekreacyjne gry ruchowe na obozach i wycieczkach*. Poznań: Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu.

- Goźlińska, E. (2009). *Vademecum nauczyciela. Jak przygotować wycieczkę szkolną?* Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna.
- Grycaj, N., Bąblewska, A. (2017). Rola wycieczek w edukacji środowiskowej i wychowaniu uczniów. *Chemistry Environment Biotechnology* 20, 67-70.
- Guziuk, M. (2005). Podstawy metodologiczne prac promocyjnych (nauki społeczno-pedagogiczne). Warszawa: Fundacja Studiów i Badań Edukacyjnych.
- Jachmowicz, J., Tomasiak, J. (2015). Pedagogiczny wymiar wycieczek szkolnych w poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań. W: Z. Załona (red.), *Innowacyjność we współczesnej edukacji*, s. 72-81. Nowy Sącz: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu.
- Janukowicz, M. (2015). Wycieczka dydaktyczna alternatywą dla edukacji transmisyjnej. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Pedagogika*, t. XXIV, 253-264.
- Kapciał, K. (2015). Wycieczka jako forma integracji kształcenia wczesnoszkolnego. *Życie Szkoły*, 9 (772), 11-15.
- Korus, B. (2008). Wycieczka szkolna. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI w.* T. VII s. 513-516. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kupisiewicz, Cz., Kupisiewicz, M. (2009) *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Łobożewicz, T. (1985). *Krajoznawstwo i turystyka w szkole*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Okoń, W. (2004). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Parlak, M. (2009/2010). Rola wycieczki w integracji edukacji wczesnoszkolnej. *Nauczanie Początkowe*, 4 (XXXIII), 7-13.
- Stawicka, M., Przysiężna, B. (2016). Turystyka szkolna jako forma wychowania dzieci i młodzieży. *Rocznik Naukowy, AWFIS w Gdańsku*, t. XXVI, 35-44.
- Sufa, B., Winiarczyk-Raźniak, A. (2020). Wycieczka jako metoda nauczania i wychowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica*, 15(2020), 223-241.
- Tuszyńska, L. (2005). Ocena skuteczności różnych strategii nauczania stosowanych w edukacji środowiskowej szkół podstawowych i gimnazjów. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 199(1), 161-172.
- Warzocha T. (2021). Formy organizacyjne kształcenia. W: W. Lib, W. Walat (red.), *Teoretyczne podstawy kształcenia ogólnego*, s. 123-131. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.